

Ks. Krzysztof Kinowski

Gdańskie Seminarium Duchowne

kkino@wp.pl, ORCID: 0000-0002-9740-5500

MOTYW „GNIEWU BOŻEGO” W HISTORIOGRAFII KSIĄG KRÓLEWSKICH

The Motif of God's Wrath in the Historiography of the Books of Kings

STRESZCZENIE

SŁOWA KLUCZE

Motyw „gniewu Bożego” jest kluczowy do zrozumienia historiografii Ksiąg Królewskich, a przede wszystkim tragicznego końca Izraela i Judy. Opowiadając o losach monarchii podawidowej, autor biblijny¹ przedstawia, jak gniew YHWH doprowadza najpierw do podziału królestwa Salomona (1 Krl 11,9-13), następnie do upadku Królestwa Północnego (2 Krl 17,5-23), a ostatecznie do upadku Jerozolimy i Judy (2 Krl 24–25). Teologiczna interpretacja historii w Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej opiera się na wzajemnie powiązanych paradygmatach „zbrodni i kary” oraz „proroctwa i jego wypełnienia się”. Ich

Księgi Królewskie;
gniew Boży;
teologia historii

¹ Tego określenia używam w całym artykule w sensie literackim, w odniesieniu do figury, która kryje się za postacią narratora opowiadania, bez wnikania w kwestie diachronicznego rozwoju tekstu Ksiąg Królewskich.

dopełnieniem jest nierozzerwalny związek między gniewem YHWH a niewiernością Jego przymierzu według logiki zasady retribucji. W ten sposób autor Ksiąg Królewskich interpretuje tragiczny koniec monarchii w Izraelu i Judzie jako skutek słusznego wzburzenia YHWH w reakcji na grzech bałwochwalstwa i porzucenie Go przez lud. Według tej logiki motyw „gniewu Bożego” w Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej służy racjonalizacji narodowej katastrofy i apologii Boga. Tak nakreślona teologiczna wizja historii jest lekcją i przestrożą dla powygnaniowych odbiorców tych pism.

ABSTRACT

The motive of God's wrath is crucial to understand the historiography of the Books of Kings, especially the tragic end of Israel and Judah. In narrating the story about the post-Davidic monarchy, the biblical author shows how the wrath of YHWH brings about, first, the division of Solomon's Kingdom (1Kings 11:9-13), and then the fall of the Northern Kingdom (2Kings 17:5-23), and of Jerusalem and Judah (2Kings 24-25). The theological interpretation of history in 1-2Kings relies on the interconnected paradigms of "crime and punishment" and "prophecy and fulfillment". The strict link between the wrath of YHWH and the people's unfaithfulness to His covenant according to the principle of retribution completes the historiographical picture of 1-2Kings. In this manner the author of 1-2Kings interprets the tragic end of the monarchies of Israel and Judah as the result of a just God's wrath, in response to the people's sin of idolatry and abandonment of

KEYWORDS

Books of Kings;
wrath of God;
teology of history

YHWH. By this logic, the motive of God's wrath is used in 1–2Kings to rationalize the national tragedies and to defend God against any charges of injustice. This theological view of history, depicted in such a way, serves as a lesson and a warning to the post-exilic addressees of these scriptures.

1. WPROWADZENIE

Literacki motyw „gniewu bogów” jest dobrze znany w pismach starożytnego Bliskiego Wschodu. Zarówno w Egipcie, Mezopotamii, jak i w tzw. Syro-Palestynie odnajdujemy wiele świadectw, które ukazują działania bogów motywowane gniewem. Może być on powodowany konfliktem z innymi bogami, wynikać z niewierności i nieposłuszeństwa ludzi czy z popełnienia przez nich jakiegoś przewinienia, grzechu. Cechą charakterystyczną tego literackiego motywu jest jego ambiwalencja. Z jednej strony niezadowolenie i gniew bóstwa oznajmniają nieszczęśliwe wydarzenia, wojny, klęski żywiołowe czy inne katastrofy². Z drugiej zaś strony, gdy ustanie przyczyna wzburzenia bóstwa i zostanie przeprowadzony odpowiedni rytuał prześlania, jego gniew może obrócić się w zbawczą interwencję i przynieść ocalenie, choćby przed wojną czy zniszczeniem miasta przez wrogów³. Motyw „gniewu Bożego” jest podobnie ujmowany w Księgach Królewskich.

² Przykładowo inskrypcja króla Meszy (IX wiek przed Chrystusem) ukazuje najazdy izraelskiego króla Omriego na Moab jako dopust boga Kemosza, który – powodowany gniewem – obrócił się przeciwko swojej ziemi.

³ W nawiązaniu do „Mitu o zniszczeniu ludzkości” można tu dla przykładu wskazać na egipskie teksty świątynne przywołujące rytuał „przełamania gniewu Sekhmet”, dzięki któremu zbawcze działanie

Autor biblijny Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej przedstawia historiografię monarchii podawidowej, czyli teologiczną interpretację historii narodu wybranego od przejścia rządów przez Salomona po swoim ojcu Dawidzie (1 Krl 1–2) aż do upadku Królestwa Judy (2 Krl 24–25). W tym ludzkim porządku zdarzeń autor biblijny przywołuje motyw „gniewu YHWH” aż 28 razy. Ze szczególnym naciskiem czyni to w punktach zwrotnych tych dziejów, takich jak podział Królestwa Salomona (1 Krl 11*–12*)⁴, upadek Królestwa Północnego (Izraela) i deportacja mieszkańców do Asyrii (2 Krl 17*) czy upadek Królestwa Południowego (Judy) i wygnanie ludności do Babilonii (2 Krl 24–25). Posługując się motywem „gniewu YHWH”, autor biblijny tworzy sieć wewnątrztekstowych odniesień, przez które buduje teologiczną interpretację tych tragicznych wydarzeń na tle całości przesłania Ksiąg Królewskich.

Analizę motywu gniewu Bożego w tym dziele można przeprowadzić na różnych poziomach lektury. Niniejsze studium koncentruje się na analizach o charakterze synchronicznym bez wnikania w diachroniczny proces rozwoju tekstów. Najpierw będą poddane badaniu słownictwo i frazeologia, którymi posługuje się autor Pierwszej i Drugiej Księgi

bóstwa-stworzyciela ma ochronić ludzkość, by nie padła ofiarą rozgniewanej bogini Hator-Sekhmet.

⁴ Użycie gwiazdek w tym oraz we wszystkich pozostałych przypadkach oznacza zapis uproszczony, który dla ułatwienia lektury artykułu przywołuje treść wskazanego rozdziału bez podawania dokładnego zakresu tekstu. Zapis „1 Krl 11*–12*” oznacza więc, że odwołuję się do kilku perykop rozsianych po 1 Krl 11 i 1 Krl 12, które wspólnie odnoszą się do zagadnienia podziału Królestwa Salomona, a przytoczenie których zbytnio skomplikowałoby zapis. W toku artykułu wyjaśnię, że chodzi tutaj o zapowiedź podziału królestwa ogłoszoną Salomonowi (1 Krl 11,11-13), o podobną zapowiedź daną Jeroboamowi i jego bunt przeciw królowi (11,26-39) oraz o opowiadanie o buncie pokoleń północnych za czasów Roboama (12,1-20). Taki zapis uproszczony stosuję według podobnego kryterium także w pozostałych przypadkach.

Królewskiej w opisie gniewu YHWH. Następnie zostaną przeanalizowane wszystkie wydarzenia Ksiąg Królewskich pod kątem omawianego motywu. Wnioski wypływające z takiego studium pozwolą odkryć logikę dziejów biblijnego Izraela i Judy w interpretacji autora-redaktora ostatecznej, kanonicznej wersji tekstu Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej. W dalszej konsekwencji pozwolą one zrozumieć również pragmatyczne znaczenie motywu „gniewu Bożego” w tym korpusie tekstualnym jako literackiego narzędzia, dzięki któremu historia z przeszłości staje się dla czytelnika przestrożą na przyszłość.

2. SŁOWNICTWO I FRAZEOLOGIA „GNIEWU” W PIERWSZEJ I DRUGIEJ KSIĘDZIE KRÓLEWSKIEJ

Autorzy Biblii Hebrajskiej posługują się całą gamą leksemów o różnych odcieniach znaczeniowych w polu semantycznym „gniewu”⁵. Niektóre z nich są przypisane tylko Bogu (np. *ʾānaṣ*, *ḥārôn*), podczas gdy inne opisują także gniew ludzi⁶. W niniejszym studium analizuje się leksemy i wyrażenia opisujące wzburzenie YHWH w Księgach Królewskich, niemniej ze względu na intertekstualne zależności pojawiają się również odwołania do innych ksiąg z korpusu tzw. historii deuteronomistycznej (czyli Księgi Jozuego, Księgi Sędziów, Pierwszej i Drugiej Księgi Samuela, Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej) oraz do Księgi Powtórzonego Prawa.

Podstawowym leksemem wyrażającym gniew jest czasownik *ʾānaṣ*, który w koniugacji *qal* oznacza ‘być rozgniewanym, gniewać się’, a w koniugacji *hitpael* – zintensyfikowaną reakcją ‘rozjątrzyć się, rozgniewać się’. W całej historii deuteronomistycznej występuje on tylko w Księgach Królewskich i przy-

⁵ Zob. Bergman – Johnson, „*אָנַס*”, 348-360.

⁶ Należy zauważyć, że biblijne określenia związane z „gniewem” trzy razy częściej opisują zagniewanie Boga niż człowieka.

wołuje motyw „gniewu YHWH” z powodu grzechów ludu (qal, 1 Krl 8,46), bałwochwalstwa Salomona (hitpael, 1 Krl 11,9) i mieszkańców Królestwa Północnego (hitpael, 2 Krl 17,18). Czasownik *ʾānaḥ* tworzy w ten sposób intertekstualny związek między deklaracjami modlitwy Salomona (1 Krl 8,22-53), podziałem jego królestwa jako karę za niewierność Bogu YHWH (2 Krl 11*-12*) oraz upadkiem Izraela z tych samych powodów (2 Krl 17,7-23). W podobnym kontekście, tj. w związku z bałwochwalczym buntem przeciwko YHWH, leksem *ʾānaḥ* jest użyty w Księdze Powtórzonego Prawa. Bóg chciał w gniewie zgładzić Izraelitów (9,8) i Aarona (9,20), a nawet samego Mojżesza (Pwt 1,37; 4,21), lecz zaniechał tego ze względu na jego zasługi i wstawienictwo (9,19-20). Kontekst biblijny łączy więc leksem *ʾānaḥ* z karą za odstępstwo od wierności Bogu, ale jednocześnie wskazuje na możliwość jej złagodzenia i wyznacza drogę do ocalenia.

Słowem pochodnym od *ʾānaḥ* jest *ʾāp*, najczęściej występujący rzeczownik „gniewu” w Biblii Hebrajskiej. Oznacza on ‘nos, nozdrza’, a przez metonimię także ‘gniew, wściekłość’⁷. W Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej odnajdziemy liczne przykłady wyrażen i idiomów ze słowem *ʾāp*:

- *ḥārāh ʾāp bə-X* (‘rozpalić się gniewem przeciwko X’ – 2 Krl 13,3; 23,26);
- *ʿal-ʾāp Yhwh* (‘z powodu gniewu YHWH’ – 2 Krl 24,20; por. 24,3 LXX);
- *ḥārōn ʾāp* (‘żarliwy gniew’), w wyrażeniu (*lōʾ šūb mēḥārōn ʾappō bə-X* (dosł. ‘(nie) powrócić od swego żarliwego gniewu przeciw X’, czyli ‘(nie) zaniechać swego żarliwego gniewu przeciw X’ – 2 Krl 23,26).

⁷ Semantyczny związek między „nozdrzami” a „gniewem” wyrażają biblijne metafory opisujące gniew jako *ḥēmāb* (‘żar’) czy *ʾāšān* (‘dym’) unoszące się z nozdrzy (np. Ez 38,18; Ps 18,9). Podobny związek istnieje między gniewem a prychnięciem, podmucha powietrza z nozdrzy (zob. wyrażenie *rūʿh ʾāp* – ‘podmucha nozdrzy’ w Wj 15,8; Ps 18,16; Hi 4,9). Poprzez metonimię także sam *rūʿh* (‘podmucha’) wyraża „gniew” (np. Sdz 8,3; Iz 25,4).

Ostatni zwrot jest syntagmatem, występującym w Biblii Hebrajskiej zarówno w deklaracjach ocaleniach, jak i w zapowiedziach nieuchronnej kary Bożej. W Pwt 13,18 Bóg nakłada na Izraelitów obowiązek wytępienia tych, którzy będą służyć innym bogom (13,13-14), jako warunek odwrócenia gniewu YHWH i ocalenia ludu. Konkretna realizacja tego polecenia znajduje się w Joz 7,26, gdzie obłożenie karą cheremu doliny Akor spowodowało, że gniew YHWH „odwrócił się” (*wayyāšob*) od Izraelitów. Odwrotna sytuacja została opisana we wspomnianym powyżej tekście 2 Krl 23,26. Mimo starań reformatorskich króla Jozjasza (2 Krl 23,4-25) YHWH nie zaniechał swojego żarliwego gniewu wymierzonego w Judę z powodu prowokujących Go czynów króla Manassesza. Z przytoczonych przykładów wynika, że bałwochwalstwo (idolatria) czy jakiegokolwiek odstępstwo od przykazań YHWH wywołuje Jego karzący gniew, a jedynym sposobem na jego ugaszenie jest wierność Bogu i bezwzględne potępienie względem dopuszczających się zakazanych praktyk. Podobna logika, chociaż wyrażona w nieco inny sposób, jest zawarta w 1 Sm 28,18: YHWH ukarał Dawida, ponieważ ten nie posłuchał Bożego rozkazu i nie dopełnił dzieła zniszczenia w imię żarliwego gniewu YHWH przeciwko Amalekitom.

Frazeologia Ksiąg Królewskich związana z „gniewem” zawiera także określenie *ḥēmāb* (‘gorąc, żar’)⁸. Ilustruje ono związek między podniesieniem temperatury ciała a fizyczną reakcją na wewnętrzne wzburzenie. Gniew opisywany jako rozpalający od wewnątrz ogień występuje w parze z czasownikiem *yāsaṭ* (‘być rozpalonym, rozpalić (kogoś)’ w koniugacji qal, ‘rozpalić się’ w koniugacji nifal). Wyrażenie *nišṣaṭāb ḥāmāṭ YHWH bə-X* (‘gniew YHWH rozpalił się przeciw X’) odnajdujemy w Księgach Królewskich dwukrotnie (2 Krl 22,13.17) jako zapowiedź nieugaszzonego gniewu

⁸ Jest to drugi co do częstotliwości występowania rzeczownik opisujący „gniew” w Biblii Hebrajskiej.

YHWH z powodu nieprzestrzegania słów odnalezionej Księgi Prawa oraz praktyk bałwochwalczych⁹. Motyw „gniewu Bożego” jako *hēmāb* pojawia się także w kontekście bałwochwalczego buntu Izraelitów pod Synajem (Pwt 9,19), kary wymierzonej w bezbożne miasta Sodomę, Gomorę, Admę i Seboim (Pwt 29,22) oraz w teologicznej interpretacji przyszłego (z punktu widzenia narracyjnego) wygnania babilońskiego (Pwt 29,27) jako żaru gniewu YHWH za niewierność przymierzu i idolatrię (Pwt 29,24-26)¹⁰. Interpretacja proroctwa Chuldy (2 Krl 22,15-20) w świetle Pwt 29,21-27 oznacza zatem, że nadciągająca kara (upadek Judy i wygnanie) jest nieuchronna, a żar gniewu YHWH „nie zagaśnie” (*lō’ tikkēbēh* – 2 Krl 22,17) ze względu na powagę odstępstwa.

Szczególnie ważne miejsce w polu semantycznym „gniewu” zajmuje leksem *kā’as* występujący w historiografii Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej łącznie 20 razy (1 Krl 14,9.15; 15,30(2x); 16,2.7.13.26.33; 21,22(2x); 22,54; 2 Krl 17,11.17; 21,6.15; 22,17; 23,19.26(2x))¹¹. Czasownik ten opisuje wewnętrzne przeżycia podmiotu związane z niewłaściwym potraktowaniem go przez kogoś. Jest on zazwyczaj tłumaczony jako ‘być rozdrażnionym’ (w koniugacji qal), ‘rozdrażnić, rozgniewać, rozjątrzyć’ (piel), ‘sprowokować do gniewu, spowodować rozdrażnienie’ (hifil). Leksem *kā’as* występuje w Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej wyłącznie w koniugacji hifil, i to w kontekście apostazji oraz bałwochwaltstwa (idolatrii), które pobudzają YHWH do gniewu na tych, któ-

⁹ W korpusie historii deuteronomistycznej leksem *hēmāb* występuje jeszcze 2 razy, lecz tylko w odniesieniu do gniewu ludzkiego (Dawida w 2 Sm 11,20 i Naamana w 2 Krl 5,12).

¹⁰ W zaledwie kilku wersetach Pwt 29,21-27 motyw gniewu YHWH jest przywołany aż 8 razy: dwukrotnie przy pomocy *hēmāb* (w. 22.27), czterokrotnie przy użyciu słowa *’āp* (w. 22.23.26.27), po razie poprzez leksem *hōrī* (‘żar, rozpalenie’ – w. 23) i *qesēp* (‘gniew, wzburzenie’ – w. 27).

¹¹ Rzeczownikowym derywatem tego leksemu jest słowo *ka’as*, które tłumaczy się zazwyczaj jako ‘gniew, rozdrażnienie, rozjątrzenie’.

rzy się ich dopuszczają (podobnie w Księdze Powtórzonego Prawa i Księdze Jeremiasza)¹². We wszystkich tych pismach *kā'as* pełni funkcję określenia technicznego na opisanie gniewu YHWH sprowokowanego postępowaniem ludzi. W ten sposób wyraża on ważny element teologii deuteronomistycznej: YHWH nie oburza się na ludzi bez powodu i nie pozostaje bierny, gdy ci porzucają Go, by służyć bożkom (idolom).

Autor Ksiąg Królewskich posługuje się jeszcze kilkoma leksemami z pola semantycznego „gniewu”, takimi jak rzeczownik *qesēp* (‘gniew, oburzenie’), przymiotnik *zā'ēp* (‘zagniewany, zirytowany’) czy czasownik *rāḡaz* (‘trząść się’ w koniugacji qal, ‘być wewnętrznie roztrzęsionym, rozgniewanym’ w koniugacji hitpael). Żaden z nich nie odnosi się jednak do gniewu YHWH, lecz jest użyty w opisie gniewu człowieka¹³.

Podsumowując powyższe analizy, należy wyciągnąć kilka wstępnych wniosków. Po pierwsze, motyw „gniewu Bożego” w Księgach Królewskich jest nierozzerwalnie związany z reakcją YHWH na grzech, a szczególnie na bałwochwalstwo i odstępstwo ludu od przymierza z Nim. Po drugie, gdy nie jest za późno, a szkodliwość wykroczenia pozostaje mała, żar gniewu YHWH można zagasić modlitwą wstawienniczą i odwróceniem się od grzesznego postępowania. Po trzecie, gniew YHWH i kara wymierzona na jego podstawie są zawsze uzasadnione. Nie są kaprysem Boga i nie wynikają z Jego przesadnego wzburzenia. Pan Bóg zapala się gniewem tylko wtedy, gdy ludzie prowokują go swoimi bezbożnymi poczynaniami, ściągając tym samym na siebie negatywne konsekwencje własnych działań.

¹² Zob. Pwt 4,25; 9,18; 31,29; 32,16.19.21(2x).27; Joz 2,12; Jr 7,18.19; 8,19; 11,17; 25,6.7; 32,29.30.32; 44,3.8.

¹³ Rzeczownik *qesēp* opisuje oburzenie Izraelitów z powodu czynu króla Moabu (2 Krl 3,27), rozgoryczenie syryjskiego generała Naamana na Elizeusza (2 Krl 5,11), złość Elizeusza na króla izraelskiego Joasza (2 Krl 13,19). Przymiotnik *zā'ēp* natomiast odnosi się do gniewu Achaba (1 Krl 20,43; 21,4), a czasownik *rāḡaz* występuje w opisie wrogości Asyrii względem YHWH (2 Krl 19,27.28).

3. DYNAMIKA DZIEJÓW IZRAELA I JUDY: DRAMAT „GNIEWU BOŻEGO” W TRZECH AKTACH

Analizie zostaną teraz poddane przykłady gniewu Bożego w kontekście logiki dziejów Izraela i Judy w Pierwszej oraz Drugiej Księdze Królewskiej. Jak zauważono we wprowadzeniu, w dziejach tych wyraźnie zaznaczają się trzy tragiczne cezury: podział królestwa Salomona (1 Krl 11*–12*), upadek Izraela (2 Krl 17*) i upadek Judy (2 Krl 24–25). Każde z tych wydarzeń jest skutkiem gniewu YHWH skierowanego bądź to na konkretne osoby, bądź też na całą zbiorowość ludu Bożego. Z tego powodu dynamikę historiografii Ksiąg Królewskich można nazwać obrazowo „dramatem «gniewu Bożego» w trzech aktach”.

3.1. Akt pierwszy: dzieje Królestwa Salomona

Motyw „gniewu YHWH” pojawia się po raz pierwszy w 1 Krl 8,46 (*ʾānaʿ* w qalu) w modlitwie króla Salomona wygłoszonej podczas poświęcenia świątyni jerozolimskiej. Projekt budowy świątyni dla YHWH, jej uroczyste poświęcenie i inauguracja kultu (5,15–8,66) są punktem kulminacyjnym mądrych i pokojowych rządów Salomona, idealnego władcy odnoszącego liczne sukcesy na niwie krajowej i międzynarodowej. W kontekście tego złotego okresu w dziejach monarchii modlitwa króla staje się w pewnym sensie programowym manifestem teologicznym historiografa Ksiąg Królewskich, a także punktem odniesienia i kluczem interpretacyjnym do zrozumienia dynamiki dziejów pokoleń następujących po Salomonie. Zawiera ona bowiem podstawową teologiczną regułę dziejów: YHWH ukarze swój lud, gdy ten będzie grzeszył przeciw Niemu, lecz gdy nawróci się do Niego z całego serca i będzie modlił się o przebaczenie „w tej świątyni”, YHWH okaże mu swą litość (zob. np. 8,33–34). Motyw „gniewu Bożego” w 8,47–49 pojawia się więc w kontekście postawy pełnej ufności w ocalenie tych, którzy odwracają się od swoich grze-

chów. Warto zauważyć, że historiograf otwarcie nawiązuje w wierszach 8,34-48 do wygnania babilońskiego. Z punktu widzenia narracyjnego jest to spojrzenie w przeszłość (2 Krl 24-25), która z perspektywy czytelnika stała się już faktem dokonanym (jest to tzw. prolepsa analeptyczna). Uzasadnione jest zatem stwierdzenie, że tekst modlitwy Salomona powinien być odczytywany w odniesieniu do całej historii Izraela i Judy w Pierwszej oraz Drugiej Księdze Królewskiej. Podobną funkcję teologiczną i narracyjną pełni odpowiedź YHWH na modlitwę Salomona (1 Krl 9,3-9). Trwałość królestwa jego ojca Dawida oraz istnienie świątyni w Jerozolimie zostają bowiem uzależnione od przestrzegania Bożych praw i nakazów.

O ile motyw „gniewu YHWH” w 1 Krl 8,46-49 jest przywołany w kontekście pozytywnym (jako obietnica ocalenia i ostrzeżenie dotyczące przyszłości), o tyle jego kolejna odsłona w 11,9 przedstawia pełne ekspresji wzburzenie Boga (*'ānaṣ* w hitpael) w reakcji na odstępstwo Salomona¹⁴. Król zwrócił się ku obcym bogom i oddał się praktykom bałwochwalczym wymierzonym w jedyność kultu YHWH pod wpływem swoich licznych żon wyznających kultury pogańskie (11,1-8). Bóg rozsierdził się więc przeciw Salomonowi za to, że odwrócił „swoje serce” od Niego i nie posłuchał Jego ostrzeżenia (11,10; zob. także 9,3-9). YHWH ogłosił też karę (11,11-13): wyrwie mu z rąk pokolenia północne (Izrael) i władze nad nimi przekaze komuś innemu, a potomkom Salomona pozostawi tylko pokolenie Judy (ze względu na zasługi jego ojca Dawida i obecność świątyni YHWH w Jerozolimie). W sensie narracyjnym ta groźba zaczyna się spełniać już w kolejnych wersach, kiedy to Bóg osobiście wzbudza wrogów przeciw Salomonowi (11,14-28) i wybiera sobie jednego z jego dostojników, Jeroboama, na przyszłego władcę Izraela (11,29-40). On właśnie zostanie obwołany królem przez przy-

¹⁴ Intertekstualny związek między 1 Krl 8,46 a 11,9 wyraża użycie tego samego czasownika *'ānaṣ*, w drugim przypadku w zintensyfikowanej formie hitpael.

wódców pokoleń północnych w buncie przeciw Roboamowi, synowi Salomona (12,16-20). Z powodu bałwochwalstwa Salomona gniew YHWH doprowadza zatem do podziału królestwa na północny Izrael i południową Judę, które odtąd będą pozostawały we wzajemnie wrogich relacjach. Oznacza to koniec złotej ery w dziejach monarchii Dawidowej, koniec „pierwszego aktu” historiografii Ksiąg Królewskich.

3.2. Akt drugi: dzieje podzielonego Królestwa Salomona do upadku Izraela

W kolejnych częściach tego dzieła (1 Krl 12*–2 Krl 17*) motyw gniewu Bożego pojawia się tylko i wyłącznie w związku z historią monarchii izraelskiej (pierwsza deklaracja gniewu Bożego przeciw monarchii judzkiej znajduje się dopiero w 2 Krl 21,6). Dramat odrzucenia Izraela z powodu gniewu YHWH rozpoczyna się wraz z jego pierwszym władcą, Jeroboamem. Opowiadanie o jego rządach jest pełne ironii, gdyż to jego właśnie YHWH wybrał, aby stanął na czele pokoleń północnych i żeby Bóg mógł w ten sposób wymierzyć zapowiedzianą karę za bałwochwalstwo Salomona (1 Krl 11,31-37). Jeroboam otrzymał także ostrzeżenie od YHWH (podobne do tego udzielonego wcześniej Salomonowi w 9,3-9), że powodzenie jego rządów i trwałość monarchii w Izraelu są warunkowane wiernością Bożym prawom i poleceniom (11,38-39). Niestety, Jeroboam nie posłuchał tego nakazu i odstąpił od prawowiernego kultu YHWH w świątyni jerozolimskiej, ustanawiając świątynie w Betel i Dan (12,28-29). W ten sposób doprowadził do grzechu apostazji całego Izraela (12,30). Nawet przeklęcie ołtarza w Betel przez YHWH (13,1-3) nie zawróciło Jeroboama ze złej drogi (13,33-34). Zarzut o kontynuowanie „grzechu Jeroboama” przez jego następców i cały lud Izraela będzie powracał jak refren w kolejnych rozdziałach Ksiąg Królewskich. Można powiedzieć, że grzech apostazji oraz idolatrii doprowadził monarchię izraelską do odrzucenia przez YHWH i unicestwienia już w początków jej historii.

Wszystkie odsłony gniewu Bożego w kolejnej części Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej są zebrane w tabeli.

Gniew YHWH	Dobór słownictwa gniewu	Prowokator/adresat	Przyczyna gniewu (zarzuty)	Następstwo gniewu (kara)
1 Krl 14,9	<i>kā'as</i> , hifil	król Jeroboam	idolatria, odrzucenie YHWH	zapowiedź zagłady dynastii (w. 10-11)
1 Krl 14,15	<i>kā'as</i> , hifil	Izraelici	„grzech Jeroboama” kontynuowany przez Izraela (w. 16)	zapowiedź upadku Izraela i deportacji do Asyrii
1 Krl 15,30	<i>kā'as</i> , hifil + rzecz. <i>kā'as</i>	król Nadab, syn Jeroboama	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”	zagłada dynastii Jeroboama (w. 28-29)
1 Krl 16,2	<i>kā'as</i> , hifil	król Basza	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”, wytępienie jego rodu	zapowiedź zagłady dynastii (w. 3-4,7)
1 Krl 16,7	<i>kā'as</i> , hifil			
1 Krl 16,13	<i>kā'as</i> , hifil	król Ela, syn Baszy	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”, idolatria	zagłada dynastii Baszy (w. 11-12)
1 Krl 16,26	<i>kā'as</i> , hifil	król Omri	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”, idolatria	brak informacji
1 Krl 16,33	<i>kā'as</i> , hifil	król Achab, syn Omriego	idolatria (w. 32-33)	brak informacji
1 Krl 21,22	<i>kā'as</i> , hifil + rzecz. <i>kā'as</i>		moderstwo Nabota (w. 19), doprowadzenie do grzechu Izraela, idolatria (w. 25-26)	zapowiedź śmierci Achaba i zagłady jego rodu (w. 21-22; por. w. 29 oraz 22,34-38)

Gniew YHWH	Dobór słownictwa gniewu	Prowokator/ adresat	Przyczyna gniewu (zarzuty)	Następstwo gniewu (kara)
1 Krl 22,54	<i>kā'as</i> , hifil	król Ochozjasz, syn Achaba	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”, a także występów Izabeli i Achaba, idolatria	brak informacji
2 Krl 13,3	<i>hārāb 'ap</i>	Izraelici	kontynuowanie „grzechu Jeroboama”, idolatria (w. 6)	pogrom ludności przez Aramejczyków (w. 7)
2 Krl 17,11	<i>kā'as</i> , hifil	Izraelici	idolatria, naśladowanie czynów innych ludów (w. 7-8), odrzucenie przymierza (w. 15-16), ofiary z dzieci, czary i wróżbiarstwo (w. 17)	upadek Samarii, koniec Izraela i deportacja do Asyrii (w. 5-6), pozostaje tylko pokolenie Judy (w. 18)
2 Krl 17,17	<i>kā'as</i> , hifil			
2 Krl 17,18	<i>'ānaḫ</i> , hitpael			

Zwraca uwagę fakt, że w analizowanej dynamice wydarzeń autor biblijny stosuje rdzeń wyrazowy *k's* jako termin techniczny (stereotypowy), który przywołuje aż 14 razy motyw „gniewu YHWH” wywołanego postępowaniem królów i ludu Izraela. To prowokowanie gniewu YHWH jest – w sensie narracyjnym – myślą przewodnią, refrenem, który wybrzmiewa co chwilę w przeszło dwustuletniej historii monarchii izraelskiej od czasów pierwszej apostazji i wprowadzenia nieprawowiernego kultu przez Jeroboama, pierwszego króla Izraela (933-911 przed Chrystusem – 1 Krl 11*-14*) aż do upadku królestwa i deportacji ludności do Asyrii (721 przed Chrystusem – 2 Krl 17*).

W rozwoju analizowanych wydarzeń można dostrzec pewną logikę. Jest ona widoczna przede wszystkim w pierwszych siedmiu przykładach gniewu Bożego, wymierzonego w dynastie izraelskie Jeroboamitów i Baszaitów. Logika ta wpisuje się w schemat grzech – prorocstwo – kara. Grzech założyciela dynastii (Jeroboama czy Baszy) prowokuje gniew YHWH i Jego reakcję w postaci prorockiej zapowiedzi kary (wypowiedzianej przez Achiasza z Szilo czy Jehu, syna Chananiego). Wypełnienie się tej zapowiedzi dokonuje się przez wymierzenie surowej kary (zagłada Jeroboamitów z rąk Baszy czy Baszaitów z rąk Zimriego)¹⁵. Warto zaznaczyć, że powodem gniewu YHWH i odrzucenia kolejnych dynastii jest zawsze ten sam grzech: apostazja Jeroboama i bałwochwalstwo, którymi zaraził poddany sobie lud Izraela i następne pokolenia¹⁶. W tym kontekście przywołanie gniewu YHWH w 1 Krl 14,15 jest szczególnie ważne, gdyż tworzy pomost narracyjny z opowiadaniem 2 Krl 17* o upadku Izraela i deportacji do Asyrii (jest to tzw. prolepsa analeptyczna). Z powyższego wynika, że dla historiografa Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej monarchia izraelska była skazana na upadek przez „grzech Jeroboama” od samego początku swojego istnienia.

Pięć kolejnych przykładów gniewu YHWH jest związanych z losami czwartej dynastii (Omridów)¹⁷. W jej dzie-

¹⁵ Przytoczonemu tutaj schematowi towarzyszy tzw. formuła zamachu stanu, według której uzurpator „knuje spisek” przeciw królowi (*qāšar* w ąalu), „uderza” go (*nākāb* w hifilu), „powoduje jego śmierć” (*mūt* w hifilu) i „ogłasza się królem” (*mālak* w ąalu) w jego miejsce. Więcej na temat tej formuły w Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej, zob. Dubovský, „Why”, 322-324. Por. Long, *1 Kings*, 261.

¹⁶ W przypadku Baszy pojawia się dodatkowe oskarżenie, że wytypił ród Jeroboama (1 Krl 16,7). Z punktu widzenia teologicznego zarzut ten nie jest spójny z wcześniejszą narracją, która przedstawia zamach stanu przez Baszę jako realizację woli YHWH (14,14; 16,2).

¹⁷ Do trzeciej dynastii izraelskiej można zaliczyć tylko Zimriego, uzurpatora i mordercę króla Eli, rządzącego Izraelem zaledwie przez 7 dni (1 Krl 16,15). Chociaż w opowiadaniu o nim nie pojawia się motyw

jach można również zauważyć działanie omówionego wyżej schematu grzech – prorocstwo – kara. Mimo że oskarżenie o sprowokowanie gniewu Boga jest skierowane przeciwko założycielowi dynastii Omriemu z powodu kontynuowania „grzechu Jeroboama”, to ciężar winy jest wyraźnie przesunięty na jego syna Achaba, który stał się gorszy od wszystkich swoich poprzedników (1 Krl 16,30) i przewyższył „grzech Jeroboama”, służąc Baalowi i oddając mu pokłon (16,31)¹⁸. Do Achaba zatem (a nie do Omriego) jest skierowana prorocka zapowiedź zagłady rodu i końca dynastii. W osądzie nad grzechami Achaba pojawia się jeszcze jedno oskarżenie: zamordowanie Nabota. Ostatecznie więc wyrok ogłoszony przez YHWH nad Achabem i jego potomkami łączy w sobie cechy kary Bożej za apostazję oraz elementy Bożej pomsty za niewinnie przelaną krew (zob. 1 Krl 21,19; 22,34-38; 2 Krl 9,7.25-26). Jak dowiadujemy się w 1 Krl 21,27-29, Pan Bóg odłożył wykonanie tego wyroku na czasy potomków Achaba, ponieważ ukorzył się on przed Nim. Boży wyrok nie dopełnił się jednak na pierwszym synu Achaba, Ochozjaszu, chociaż kontynuował on „grzech Jeroboama” i służył Baalowi jak jego ojciec (1 Krl 22,53-54). Kara zagłady Achabitów dokonała się natomiast za czasów Jorama, drugiego syna Achaba, podczas brutalnego zamachu stanu przeprowadzonego przez Jehu (2 Krl 9,22-26; 10,1-11), założyciela kolejnej, piątej już dynastii w Izraelu¹⁹. Interpretując jego okrucieństwo wobec Achabitów w terminach teologicznych, należy stwier-

„gniewu YHWH”, jego śmierć jest przedstawiona jako konsekwencja grzechów i złego postępowania króla (16,18-19).

¹⁸ Opowiadanie o Omridach odbiega od poprzedniego schematu także tym, że Omri nie dokonał zamachu stanu (jego poprzednik Zimri spłonął w pałacu, który sam podpalił), lecz został królem po śmierci swego rywala do tronu, Tibniego (1 Krl 16,21-22).

¹⁹ 2 Krl 9–10 jest rozbudowanym opowiadaniem o tym, jak Jehu i wspierający go ludzie zabili króla Jorama, wszystkich członków jego rodziny, jego matkę Izabelę oraz wszystkich popierających go Achabitów w Izraelu i Judzie, włączając w to judzkiego króla Ochozjasza i jego braci.

dzić, że było ono konieczną karą za obrazę Boga w grzechu apostazji przez Achaba i jego ród na bezprecedensową dotąd skalę.

Motyw „gniewu Bożego” w historiografii Ksiąg Królewskich pojawia się ponownie dopiero w 2 Krl 13,3 w kontekście wzburzenia YHWH na Izraelitów, nękanych najazdami Chazaela, króla Aramu (Syrii), i jego syna Ben Hadada III za czasów Joachaza, syna Jehu. Król Joachaz przebłagał jednak YHWH, który zesłał im wybawiciela i wyzwolił ich spod władzy Aramejczyków (13,4-5). Ta zbawcza interwencja Boga nie odciągnęła jednak Izraelitów od „grzechu Jeroboama”, w którym ciągle trwali (13,6). Z tego powodu doszło do ostatecznej porażki wojsk Joachaza w starciu z Aramejczykami, co sugeruje kontekst (13,7). Przedstawiona tutaj sytuacja różni się znacząco od omawianych wcześniej przykładów gniewu Bożego. Po pierwsze, oskarżenie o kontynuowanie „grzechu Jeroboama” jest skierowane przeciw całej społeczności Izraela, a nie przeciwko królowi i jego rodowi. Po drugie, skutkiem kary Bożej nie była zagłada kolejnej dynastii izraelskiej. Po trzecie, autor biblijny przywołuje inne niż dotychczas słownictwo na opisanie gniewu YHWH. Nie powtarza stereotypowego wyrażenia z leksemem *kā'as*, lecz używa syntagmatu *hārāh 'ap* ('rozpalić się gniewem'). Po czwarte, należy zauważyć znaczący wpływ czasu narracyjnego (ponad dwanaście rozdziałów) od ostatniego tekstu przywołującego motyw „gniewu YHWH”, podczas gdy różnica czasu historycznego narracji wynosi co najwyżej 50 lat między rządami Ochozjasza (855-854 przed Chrystusem) a Joachaza (820-804 przed Chrystusem). Wszystko to prowadzi do wniosku, że gniew YHWH w 2 Krl 13,3 niesie ze sobą inne przesłanie teologiczne. Służy mianowicie uwydatnieniu historiograficznej zasady, że YHWH jest prawdziwym panem historii. Zbawia i karze narody, interweniując nie tylko w politykę krajową, ale także w relacje międzynarodowe. Przywołanie „grzechu Jeroboama” w 13,6 tworzy jednocześnie pomost narracyjny między już opowiedzianymi

manifestacjami gniewu Bożego a tymi, które dopiero staną się przedmiotem narracji.

Kulminacja wzburzenia YHWH przeciw Izraelowi następuje w 2 Krl 17*. Co ciekawe, nie mamy tu do czynienia z zaobserwowaną wcześniej dynamiką grzech – prorocstwo – kara, lecz w pewnym sensie z jej odwróceniem. Najpierw bowiem dowiadujemy się o karze: upadku stolicy Samarii i deportacji Izraelitów do Asyrii (17,5-6; por. 18,9-11). Dopiero potem historiograf umieszcza długi teologiczny komentarz wyjaśniający przyczyny końca Królestwa Północnego *post factum* (17,7-23). Komentarz ten spina jak klamra całą historię monarchii izraelskiej, a słownictwo wyrażające motyw „gniewu YHWH” tworzy związki intertekstualne z wcześniejszymi częściami Ksiąg Królewskich. Leksem *’ānāp* przywołuje teologiczną regułę, że grzech sprowadza karę wyrażoną już u początków monarchii (1 Krl 8,46-49; 11,9-13). Dwukrotnie użyty czasownik *kā’as* przywołuje natomiast wszystkie przypadki apostazji i bałwochwalstwa królów izraelskich, w których to odstępstwach uczestniczył także lud. Leksem ten spina całość losów Królestwa Izraela, gdyż zapowiedź jego upadku i deportacji ludności do Asyrii w 1 Krl 14,15 staje się faktem w 2 Krl 17,11.17. Prowadzi to do teologicznej konkluzji, że Izrael sam na siebie ściągnął zagładę, gdyż nigdy nie zerwał z „grzechem Jeroboama”, a odrzucił przymierze z YHWH (por. 2 Krl 17,14-18). Wniosek jest zatem prosty: bez nawrócenia Izraela nie mogło być mowy o ocaleniu i przebaczeniu ze strony Boga. Tak kończy się „drugi akt” historii narodu wybranego. Na historiograficznej scenie Ksiąg Królewskich pozostało tylko Królestwo Judy (2 Krl 17,18).

3.3. Akt trzeci: dzieje Judy po upadku Izraela

Ostatnie rozdziały Drugiej Księgi Królewskiej są poświęcone historiografii Królestwa Południowego od czasów Ezechiasza (2 Krl 18–20; 726-697 przed Chrystusem) do zburzenia Jerozolimy i babilońskiej okupacji Judy (2 Krl 25,22-26; 586

przed Chrystusem). Księgi Królewskie kończą się natomiast informacją o uwolnieniu z niewoli króla Jojakina i jego pobycie na dworze w Babilonie (2 Krl 25,27-30). W tym ostatnim okresie monarchii judzkiej historiograf przywołuje motyw gniewu YHWH łącznie 11 razy, po raz pierwszy w 2 Krl 21,6 za rządów króla Manasses (697-642 przed Chrystusem). Należy podkreślić, że jest to pierwsza sytuacja od czasów Salomona (973-933 przed Chrystusem – 1 Krl 11,9), kiedy gniew YHWH jest wymierzony w Judę.

Jak zauważono wcześniej, historiografia czasów podzielnego Królestwa Salomona (1 Krl 12*–2 Krl 17*) ogranicza motyw gniewu Bożego wyłącznie do losów Izraela. Nie oznacza to bynajmniej, że w dziejach dynastii judzkiej brakowało sytuacji, które mogłyby sprowokować gniew Boży. Na dwudziestu monarchów judzkich po Salomonie tylko ośmiu otrzymuje pozytywną ocenę rządów (są nimi królowie Asa, Jozafat, Joasz, Amazjasz, Azariasz, Jotam, Ezechiasz, Jozjasz). Pochwała ich panowania jest wyrażona zazwyczaj przez formułę „czynił to, co jest słuszne w oczach YHWH” (np. 1 Krl 22,43; 2 Krl 12,3; 15,3.34), niekiedy z uzupełnieniem „tak, jak jego przodek Dawid” (1 Krl 15,11; 2 Krl 18,3; 22,2) lub „lecz nie tak, jak jego przodek Dawid” (2 Krl 14,3). Cieniem na rządach wielu z tych władców kładzie się niestety fakt, że nie usunęli oni bałwochwalczego kultu „na wyżynach” w Judzie (uczynili to jedynie Ezechiasz i Jozjasz). Skala niewierności wobec Boga YHWH nabrała jednak szczególnych rozmiarów za rządów pozostałych dwunastu monarchów judzkich, którzy powiększyli jeszcze liczbę nieprawowiernych miejsc kultu. Wszyscy oni zasłużyli, w sensie teologicznym, na Boży gniew i karę oraz na jednoznacznie negatywną ocenę. Autor biblijny podaje jednak, że Bóg zachował Judę od kary i nie odrzucił jej ze względu na zasługi praojca dynastii Dawida (1 Krl 15,4; 2 Krl 8,19). Komentując to stwierdzenie, można powiedzieć, że przedmanassesowa historiografia Judy nie jest zatem zapisem dziejów bezwzględnej wierności Judejczyków wobec YHWH. Jest raczej opowieś-

cią o wypełnieniu przez Boga obietnicy przetrwania dynastii Dawidowej (1 Krl 11,36; por. 2 Sm 7,12-16). Brak motywu „gniewu Bożego” w historii Judy aż do czasów Manasses natomiast służy niewątpliwie uwydatnieniu dramatu odrzucenia Izraela (jest to cel perswazyjny tak prowadzonej narracji). Przywołanie tego motywu w historii monarchii judzkiej dopiero w 2 Krl 21,16 stanowi zatem ważną cezurę w opowiadaniu. Czym jednak różniło się postępowanie Manasses od jego poprzedników na tronie w Jerozolimie, że gniew YHWH zapłonął (dopiero) przeciwko niemu tak, że „YHWH nie chciał już wybaczyć” (2 Krl 24,4)?

Wszystkie odsłony gniewu Bożego w tej części Drugiej Księgi Królewskiej są zebrane w tabeli poniżej.

Gniew YHWH	Dobór słownictwa gniewu	Prowokator/adresat	Przyczyna gniewu (zarzuty)	Następstwo gniewu (kara)
2 Krl 21,6	<i>kā'as</i> , hifil	król Manasses (także w. 11)	idolatria, ofiara z syna, wróżbiarstwo, profanacja świątyni (w. 7)	zapowiedź zagłady Jerozolimy i Judy, Jerozolima podzieli los Samarii (w. 12-14)
2 Krl 21,15	<i>kā'as</i> , hifil	Judejczycy	czynienie tego, co złe w oczach YHWH	
2 Krl 22,13	<i>yāṣat</i> , nifal, <i>ḥāmat</i> YHWH	Judejczycy	niewierność słowom Księgi Prawa	zapowiedź zagłady Jerozolimy i Judy (w. 16)
2 Krl 22,17	<i>kā'as</i> , hifil <i>yāṣat</i> , nifal, <i>ḥāmat</i> YHWH	Judejczycy Jerozolima	idolatria, opuszczenie YHWH	

Gniew YHWH	Dobór słownictwa gniewu	Prowokator/adresat	Przyczyna gniewu (zarzuty)	Następstwo gniewu (kara)
2 Krl 23,19	<i>kā'as</i> , hifil	Samarytanie	idolatria	usunięcie idolatrycznego kultu i zagłada kapłanów (w. 20)
2 Krl 23,26	<i>lō' šūb mēhārōn 'āp</i>	król Manasses/Juda	wszystkie zniwagi Manasses	zapowiedź zagłady Jerozolimy i Judy (tak jak Izraela – w. 27)
	<i>hārāh 'āp</i>			
	<i>kā'as</i> , hifil + rzecz. <i>kā'as</i>			
2 Krl 24,3 LXX	gr. <i>epi ton thymon kyriou</i> = hebr. <i>'al-'āp YHWH</i>	Juda, król Jojakim, król Manasses	wszystkie grzechy Manasses, szczególnie przelanie niewinnej krwi (w. 4)	zniszczenie Judy przez wojska Nabuchodonozora (w. 2)
2 Krl 24,20	<i>'al-'āp YHWH</i>	Juda, Jerozolima, król Sedecjasz	brak informacji	trzy wysiedlenia, zburzenie stolicy i świątyni (24,13-16; 25*)

Jak zauważono wcześniej, pierwszym monarchą judzkim, który sprowokował gniew YHWH, był Manasses (2 Krl 21,6.11). Zarzuty sformułowane wobec jego osoby stanowią pierwszy wątek oskarżenia przeciw Judzie i dotyczą jego odstępstwa od YHWH i bałwochwalstwa na niespotykaną dotąd skalę. Swoją bezbożnością Manasses przewyższył bowiem wszystkich swoich poprzedników na tronie w Jerozolimie, a nawet bezbożność izraelskiego króla Achaba. Oprócz wielu innych wykroczeń bowiem Manasses zbezczescił świątynię YHWH przez wprowadzenie do niej posągu pogańskiej bogini Aszarty (w. 7). Wobec tak bez-

precedensowej nieprawości Bóg ogłosił wyrok potępiający: Jerozolima zostanie zniszczona jak Samaria, a ludność zostanie zgładzona jak ród Achaba (21,12-13). Przez tę zapowiedź historiograf stworzył intertekstualną zależność między opowiadaniem o upadku Izraela a wyrokiem przeciw Judzie. Uczynił to, przywołując los Samarii i domu Achaba w 21,13 oraz odnosząc wcześniejsze zarzuty przeciw Izraelowi z 17,17 do postaci Manassesesa w 21,6²⁰. Dodatkowo samo użycie czasownika *kā'as* wpisało króla Manassesesa w całą serię odstępstw prowokujących Boży gniew i odrzucenie Izraela (zob. także 23,19). W ten sposób historiograf stworzył z dramatycznej historii Królestwa Północnego paradygmat dla losów Królestwa Południowego (zob. także 17,18-19), a z postaci Manassesesa (przywołanego jeszcze dwukrotnie w 23,26 i 24,4) – odpowiednik Jeroboama czy Achaba, bezbożnego króla odpowiedzialnego za upadek swojego królestwa.

Drugi wątek oskarżenia przeciw Jerozolimie i Judzie dotyczy zbiorowej odpowiedzialności ludu za narodową katastrofę. Chociaż wina Manassesesa jest bezdyskusyjna (zob. 21,11), to sami mieszkańcy Judy sprowokowali gniew YHWH w nie mniejszym stopniu niż on, czyniąc to, co złe w oczach Boga (21,15). Motyw zbiorowej odpowiedzialności pojawia się także, z pominięciem winy Manassesesa, w opowiadaniu o królu Jozjaszu (2 Krl 22). W obliczu słów odnalezionej Księgi Prawa król rozpoznaje nieposłuszeństwo Judejczyków, które rozpałiło gniew YHWH (22,13). Potwierdza to wyrocznia prorokini Chuldy, która ogłasza zagładę Jerozolimy i Judy za odstępstwo ludu od wierności Bogu oraz bałwochwalstwo (22,16-17). Występki te przybrały takie rozmiary, że gniew YHWH przeciw „temu miejscu” już nie zagaśnie (w. 17), a decyzji o zagładzie nie zmieni nawet odnowienie przymierza i reforma religijna króla Jozjasza (23,1-25).

²⁰ Na temat podobieństw pomiędzy 2 Krl 17,7-18.34-41 a 21,2-16, zob. Viviano, „Exhortation”, 36-45.

Deklaracja historiografa w 23,26 jest punktem kulminacyjnym gniewu YHWH na Judę: „Jednakże Pan nie zaniechał żaru swego wielkiego gniewu (*lō' šūb mēḥārōn 'appō haḡādōl*), którym to gniewem zapłonął przeciw Judzie (*'āšer ḥārāh 'appō biḥūdāh*) z powodu wszystkich zniewag (*kol-hakka'āsīm*), którymi prowokował go (*ḥik'isō*) Manasses”. Po raz kolejny winą za odrzucenie Judy został obarczony Manasses. Ta wypowiedź autora biblijnego jest pełna dramaturgii przez wielkie nagromadzenie słownictwa z pola semantycznego „gniewu” w jednym tylko zdaniu. Znacząco podnosi to napięcie narracyjne i wprowadza do nieodwołalnej decyzji Boga wyrażonej w kolejnym wersecie: „Nawet Judę odsunę od mojego oblicza tak, jak odsunąłem Izraela. I odrzucę to miasto, które wybrałem, Jerozolimę i świątynię, o której powiedziałem: «Tam będzie moje imię»” (23,27). Ten ostateczny wyrok na Judę i jej stolicę ponownie przywołuje paradygmatyczny los Izraela, którego tragiczna historia ma się powtórzyć w losie mieszkańców z południa.

Kolejne przykłady gniewu YHWH są związane z egzekucją tego wyroku w toku wydarzeń przytoczonych w 2 Krl 24–25. Historiograf opowiada w nich o katastrofie narodowej w wyniku trzech najazdów babilońskich i dwóch przesiedleń ludności do Babilonu, o zburzeniu stolicy i grabieży świątyni. Komentarz teologiczny w 24,20a znajduje się w samym centrum tych wydarzeń i wyjaśnia, że „prawdziwie stało się (to) z powodu gniewu YHWH (*'al-'ap' YHWH*) na Jerozolimę i Judę aż do usunięcia ich sprzed Jego oblicza” (24,20a). Ta ocena wydarzeń łączy się z innym komentarzem, poczynionym w 24,3–4, a interpretującym już pierwszy najazd wojsk Nabuchodonozora na Judę jako realizację rozkazu YHWH. Co warte uwagi, tekst hebrajski (masorecki) podaje, że spotkało to Judę „z rozkazu YHWH” (*'al-pi' YHWH*). Większość świadectw greckich (kodeksów i manuskryptów Septuaginty) natomiast wyjaśnia, że stało się to „z powodu gniewu [sic!] Pana” na Judę (gr. *epi ton thymon kyriou*). Być może, jak przyjmują niektórzy bibliści, tekst grecki przedsta-

wia pierwotny sens hebrajskiego oryginału, zdeformowanego w tekście masoreckim przez błąd pisarza²¹. Możliwe więc, że tekst hebrajski pierwotnie przywoływał motyw „gniewu YHWH” dwa razy w kontekście wydarzeń 2 Krl 24–25. Warto zauważyć ponadto, że komentarz w 24,3–4 po raz kolejny przywołuje postać króla Manassesza jako głównego winowajcy zaistniałych wydarzeń. Tym razem jednak tekst biblijny uwydatnia konkretny grzech Manassesza: przelanie niewinnej krwi w Jerozolimie na taką skalę, że zatopił w niej całe miasto (w. 4; por. 21,16). W oczach historiografa Ksiąg Królewskich musiało to być przestępstwo obarczone najpoważniejszymi konsekwencjami, wykraczającymi poza etyczny wymiar tej zbrodni. Ten właśnie czyn stał się głównym zarzutem przeciw Manassesowi i Judzie, którego tym razem YHWH „nie chciał wybaczyć” (*lō’ ’ābāh lislō^ah* – 22,4)²². Patrząc na całość wydarzeń w 2 Krl 24–25 przez pryzmat obu komentarzy (24,3–4 i 24,20), należy stwierdzić, że dla historiografa Ksiąg Królewskich upadek Judy był zasłużoną karą zapowiedzianą przez rozpalonego gniewem YHWH w 23,27.

Tak oto kończy się „trzeci akt dramatu”. Królestwo Judy podzieliło los Izraela, zostało ukarane za odstępstwo od YHWH i za grzechy bezbożnego Manassesza. Chociaż historia Judy przybrała tragiczny obrót, to ostatnie zdania księgi mówiące

²¹ Możliwe, że w pierwotnym tekście hebrajskim (w tzw. hebrajskim *Vorlage* tekstu starogreckiego) posłużono się słowem *’āp* (‘nozdrza, gniew’) odpowiadającym greckiemu *thymos* zamiast wyrazem *’āk* (‘rzeczywiście, prawdziwie’) obecnym dzisiaj w tekście masoreckim. Wersja masorecka tekstu wynikałaby więc z błędu pisarskiego i pomylenia litery *peh* (פ) z *kaḥp* (כ). Barthélemy rozważa też możliwość, że hebrajski termin *’āp* mógł ulec deformacji w tekście masoreckim w słowo *pi* (‘usta, rozkaz’). Zob. Barthélemy, *Critique textuelle*, 422. Autor zauważa jednocześnie, że oba warianty (hebrajski i grecki) dobrze pasują do kontekstu literackiego.

²² Temu argumentowi poświęciłem swoją rozprawę doktorską pt. „Znaczenie przelewu krwi przez Manassesza w 21,16, 24,4 w kontekście upadku Judy”. Publikacja tej pracy jest w przygotowaniu.

o uwolnieniu króla Jojakina z więzienia i o dobrobycie, jakim cieszył się na dworze babilońskim (25,27-30), budzą nadzieję na pomyślną przyszłość wygnańców. Mieszkańcy Judy poszli śladami Izraelitów i musieli ponieść tego konsekwencje, lecz pobyt w Babilonii jest dla nich nowym początkiem. W tych okolicznościach wygnańcy muszą na nowo odrobić lekcję z posłuszeństwa YHWH i Jego Prawu.

4. GNIEW BOŻY W KONTEKŚCIE TEOLOGICZNEJ WIZJI HISTORII KSIĄG KRÓLEWSKICH

Przeprowadzone analizy dowodzą, że gniew YHWH doprowadził najpierw do podziału królestwa Salomona (1 Krl 11,9-13), następnie do upadku Izraela (2 Krl 17,5-23), a ostatecznie do upadku Judy (2 Krl 24-25). Przykłady ingerencji gniewu Bożego w porządek zdarzeń historycznych są kluczowym elementem teologicznej interpretacji dziejów w Pierwszej i Drugiej Księdze Królewskiej. Ścisłe łączą się one z fenomenem charakterystycznym dla biblijnej historiografii, tj. osobistym zaangażowaniem Boga w „ludzką” historię²³. W zależności od przedstawionych okoliczności historiograf informuje:

1. o zbawczych Bożych interwencjach, ratujących Jego lud z opresji (1 Krl 20,13-14.22.28; 2 Krl 3,18-19; 13,23; 14,26-27; 19,6-7.32-35);
2. o Bożych karach (1 Krl 22,15-23.28; 2 Krl 10,32; 17,7-23; 18,12; 24,1-4.20);
3. o połączeniu obydwu powyższych elementów (2 Krl 6,33 i 7,6-7; 13,3-7.22).

We wszystkich wymienionych sytuacjach YHWH jest ukazany jako rzeczywisty uczestnik wydarzeń i inicjator

²³ Zazwyczaj zwiastują to prorocy (1 Krl 20,13.28; 22,23; 2 Krl 3,18; 19,7). Niekiedy oznajmia to głos narratora (2 Krl 7,6; 10,32; 13,3-5.23; 14,26-27; 17,18.23; 19,35; 24,2-4.20).

działań. Jego interwencje podejmowane są z pozycji pana historii (1 Krl 20,13-14,22.28), który góruje nad dziejami swojego ludu, przychodzi mu z pomocą w trudnościach (2 Krl 13,23; 14,26-27), ale także surowo karze, gdy naród wybrany jest Mu niewierny (2 Krl 17,7-23; 18,12; 24,1-4.20). To pierwszy istotny rys teologii historii Ksiąg Królewskich, w który wpisuje się motyw „gniewu Bożego”.

Kolejną ważną cechą historiografii Pierwszej i Drugiej Księgi Królewskiej jest podkreślenie znaczenia przymierza. Z jednej strony Bóg domaga się zawierzenia i posłuszeństwa ludu, z którym je zawarł. Z drugiej zaś wejście w rzeczywistość przymierza z Bogiem wiąże się z podwójnym skutkiem: łaską dla tych, którzy go przestrzegają, i karą wobec tych, którzy się mu sprzeciwiają. Przykładem tej zależności może być fragment w 2 Krl 13,23, gdzie Bóg okazał swą litość nad Izraelitami „z powodu przymierza zawartego z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem”, odstąpił od ich wygnania i zagłady. Inne fragmenty w korpusie historii deuteronomistycznej sugerują natomiast, że sami Izraelici skazywali się na Boże zagniewanie i karę, jeśli okazywali niewierność zobowiązaniom wynikającym z przymierza (zob. Pwt 29,27; Joz 23,16; Sdz 2,20). W tym kluczu interpretacyjnym ukazany jest upadek Królestwa Północnego. Bóg usunął jego mieszkańców sprzed swojego oblicza, ponieważ swoimi obrzydliwymi praktykami bałwochwalstwa złamali z Nim przymierze (2 Krl 17,18.23). W podobny sposób interpretuje się upadek Judy. Historiograf stwierdza bowiem, że przyszło to na nią, gdyż Judejczycy porzucili YHWH i służyli innym bogom (22,16-17; 24,20). Dodatkowo jeszcze ukazanie Manassesza jako „drugiego” Achaba²⁴ tłumaczy Boży wyrok w 21,11.13 jako karę za jego apostazję i bałwochwalstwo. Przywołanie wszystkich grzechów Manassesza w 24,3-4 natomiast sugeruje interpretację losów jego królestwa w kategoriach kary

²⁴ Na temat porównania Manassesza i Achaba, zob. Schniedewind, „History”, 657-660.

Bożej za zerwanie przymierza (por. Pwt 29,19). Nie dziwi więc, że nieprześlągnięty gniew YHWH zapalił się przeciw Jerozolimie i Judzie (24,4; por. 22,17) w takim stopniu, że Bóg odtrącił jej mieszkańców od siebie (24,20). W tym kontekście historia odrzucenia Izraela i Judy są analogiczne i odpowiadają sobie nawzajem tak, że opowiadanie o odrzuceniu Królestwa Północnego staje się w Księgach Królewskich „modelem” i punktem odniesienia dla narracji o odrzuceniu Królestwa Południowego²⁵. W konsekwencji związek między upadkiem obu królestw, gniewem YHWH i zerwaniem przymierza wyznacza ważny w historiografii biblijnej paradygmat prawny, według którego powodzenie ludzkich dziejów uwarunkowane jest przestrzeganiem prawa Bożego, a jego przekroczenie nieuchronnie wiąże się z karą i klęską. Z tego paradygmatu wynika też charakterystyczna dla teologii deuteronomistycznej sekwencja grzech i jego osąd oraz proctwo i jego wypełnienie się²⁶, według których historioGRAF prowadzi narrację.

Z paradygmatem prawnym łączą się dwie inne zasady teologicznej wizji historii Ksiąg Królewskich. Pierwsza z nich to zasada pomsty za nieprawie przelaną krew (zob. np. 1 Krl 2,33; 2 Krl 14,6)²⁷. Jej najbardziej reprezentatywnym przykładem jest koniec dynastii Achabitów ukazany jako Boża pomsta za zamordowanie Nabota (zob. 1 Krl 22,34-35.38; por. 2 Krl 9,25-26). Tę samą zasadę można odnieść do zniszczenia Judy, skoro autor biblijny wyszczególnia zbrodnię przelania niewinnej krwi przez Manassesę w 2 Krl 24,4 jako konkretny powód tej katastrofy. Dodatkowo należy zauważyć, że biblijna zasada pomsty krwi wiąże się ze starożytną regułą sprawiedliwości retribucyjnej, która głosi, że wielkość zła odpłaconego musi być współmierna do wielkości zła wy-

²⁵ Zob. Knoppers, „Yhwh's Rejection”, 230-232.

²⁶ Zob. von Rad, *Studies in Deuteronomy*, 74-91; von Rad, *Old Testament Theology*, 334-347. Por. Hamilton, „Caught”, 650-658.

²⁷ Zob. np. Penna, „Il sangue”, 394; Priest, „Gen 9:6”, 147.

rządzonego (zob. Pwt 19,21). W tym kontekście krwawa niesprawiedliwość popełniona za rządów Manassesza domagała się odpłaty w postaci krwi Judejczyków. Trzy najazdy babilońskie i masakra ludności Judy implikują taką właśnie sprawiedliwą Bożą odpłatę za krwawe zbrodnie Manassesza. Podobną zasadę odnośnie do Królestwa Izraela zakłada proctwo Ozeasza (14,1), które interpretuje jego upadek jako Bożą retribucję za krwawe okrucieństwa króla Menachema (2 Krl 15,16)²⁸.

Obok wspomnianego wzorca prawnego można odnaleźć w Księgach Królewskich jeszcze jeden historiograficzny klucz interpretacyjny, który można nazwać paradygmatem kultycznym²⁹. Historiograf opisuje, iż Manasses przelał tak wiele niewinnej krwi, że wypełnił nią całą Jerozolimę jak naczynie „po brzegi” (2 Krl 21,16; 24,4). Zakłada to splamienie miasta krwią i spowodowanie jego kultycznej nieczystości (zob. Lb 35,33-34; por. Ps 106,38; Ez 36,18). Obrazowe porównanie zniszczenia Jerozolimy do wyczyszczenia misy w 2 Krl 21,13b sugeruje interpretację upadku królestwa w świetle dynamiki skażenia i oczyszczenia (por. Ez 24,6.11-13). Zburzenie Jerozolimy byłoby, według tej logiki, oczyszczeniem ziemi splamionej nieprawnie przelaną krwią. Aluzje do tej samej dynamiki w odniesieniu do upadku Samarii można odnaleźć w Oz 5,3; 6,8.10.

5. PODSUMOWANIE

Motyw „gniewu Bożego” jest kluczowym elementem w teologicznej wizji historii spisanej na kartach Ksiąg Królewskich. Tragiczny rozpad Królestwa Salomona oraz katastrofalny koniec monarchii w Izraelu i Judzie są skutkiem słusznego

²⁸ Zob. Dubovský, „Menahem's Reign”, 43, 45.

²⁹ Zob. Frymer-Kensky, „Pollution”, 399, 409-410. Por. Hamilton, „His Blood”, 92-95.

gniewu YHWH w odpowiedzi na zerwanie przymierza przez naród wybrany. Dodatkowo gniewne działanie Boga to odplata i pomsta za nieprawnie przelaną krew oraz oczyszczenie ziemi z kultycznej nieczystości. Tak nakreślona teologiczna wizja dziejów wskazuje na uniwersalną prawdę, że to człowiek sprowadza gniew Boży przez swoje grzeszne uczynki i zmusza Boga do wymierzenia zasłużonej kary. Motyw gniewu YHWH w kontekście relacji przymierza staje się więc ponadczasową lekcją historii i przestrogą dla przyszłych pokoleń.

BIBLIOGRAFIA

- Barthélemy D., *Critique textuelle de l'Ancien Testament* (Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht 1982) I.
- Bergman J. – Johnson E., „רַחֵם”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren) (Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans 21977) I, 348-360.
- Dubovský P., „Menahem's Reign before the Assyrian Invasion (2 Kings 15:14-16)”, *Literature as Politics, Politics as Literature. Essays on the Ancient Near East in Honor of Peter Machinist* (red. D.S. Vanderhooft – A. Winitzer) (Winona Lake, IL: Eisenbrauns 2013) 29-45.
- Dubovský P., „Why Did the Northern Kingdom Fall According to 2 Kings 15?”, *Biblica* 95 (2014) 321-346.
- Frymer-Kensky T., „Pollution, Purification, and Purgation in Biblical Israel”, *The Word of the Lord Shall Go Forth. Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Sixtieth Birthday* (red. C.L. Meyers – M. O'Connor) (American School of Oriental Research. Special Volume Series 1; Winona Lake, IL: Eisenbrauns 1983) 399-414.
- Hamilton C.S., „'His Blood Be Upon Us:' Innocent Blood and the Death of Jesus in Matthew”, *Catholic Biblical Quarterly* 70 (2008) 82-100.

- Hamilton J.M., „Caught in the Nets of Prophecy? The Death of King Ahab and the Character of God”, *Catholic Biblical Quarterly* 56 (1994) 649-663.
- Knoppers G.N., „Yhwh’s Rejection of the House Built for His Name: On the Significance of Anti-Temple Rhetoric in the Deuteronomistic History”, *Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Context. A Tribute to Nadav Na’aman* (red. Y. Amit – E. Ben Zvi – I. Finkelstein – O. Lipschits) (Winona Lake, IL: Eisenbrauns 2006) 221-238.
- Long B.O., *1 Kings* (Forms of the Old Testament Literature 9; Grand Rapids, MI: Eerdmans 1984).
- Penna A., „Il sangue nell’Antico Testamento”, *Atti della settimana (II): Sangue e antropologia biblica (Roma, 10-15 marzo 1980)* (red. F. Vattioni) (Centro Studi Sanguis Christi I; Roma: Pia Unione Preziosissimo Sangue 1981) 379-402.
- Priest J.E., „Gen 9:6: A Comparative Study of Bloodshed in Bible and Talmud”, *Journal of the Evangelical Theological Society* 31 (1988) 145-151.
- von Rad G., *Old Testament Theology* (New York: Harper & Row 1962).
- von Rad G., *Studies in Deuteronomy* (Studies in Biblical Theology 9; London: SCM 1956).
- Schniedewind W.M., „History and Interpretation: The Religion of Ahab and Manasseh in the Book of Kings”, *Catholic Biblical Quarterly* 55 (1993) 649-661.
- Viviano P.A., „Exhortation and Admonition in Deuteronomistic Terms: A Comparison of Second Kings 17:7-18, 34-41, Second Kings 21:2-16, and Jeremiah 7:1-8:3”, *Biblical Research* 56 (2011) 35-54.

Ks. KRZYSZTOF KINOWSKI, prezbiter archidiecezji gdańskiej, doktor nauk biblijnych (Papieski Instytut Biblijny w Rzymie), rektor i wykładowca Gdańskiego Seminarium Duchownego (afiliowanego do UKSW w Warszawie), wykładowca Gdańskiego Archidiecezjalnego Kolegium Teologicznego w Gdyni (afiliowanego do UKSW w Warszawie) oraz Szkoły Biblijnej Archidiecezji Gdańskiej.